

Restauraties die in 1995 gereed zijn gekomen

Berend Raangs/ Joris van Haaften

Inleiding

De restauratie van een gebouw is meestal een lang verhaal. Bij grote kerken kan dat jaren duren. De restauratie van de St. Jan in Den Bosch nam zoveel tijd in beslag dat de bouwloodsen uit de beginperiode van de restauratie alweer bijna tot monument konden worden verklaard. Bij woonhuizen praten we vanzelfsprekend over andere termijnen. Toch ligt ook hier tussen eerste gedachte en oplevering meer tijd dan men vaak denkt. Het maken van een goed plan, de goedkeuring daarvan, de financiering, aannemerskeuze en 'tot slot' natuurlijk nog de uitvoering. Je bent zo een paar jaar verder.

Daartegenover staat dat de tijd van de grote restauraties, zoals we die in de jaren '70 en '80 kenden, een beetje voorbij is. Een groot deel van de oorspronkelijke restauratieopgave in de stad is gerealiseerd. Dientengevolge zien we een verschuiving van restauratie naar onderhoud. Ook de aanpak is veranderd. Restauratie in de zin van reconstructie behoort steeds meer tot het verleden. De bouwkundige ontwikkeling van een gebouw mag zichtbaar blijven. Een logisch gevolg hiervan is dat noodzakelijke nieuwe toevoegingen eigentijds kunnen worden vormgegeven.

Los daarvan is door het opschuiven van de 'ouderdomsgrens' van monumenten van oorspronkelijk 1850 naar 1940 weer een nieuw potentieel aangeboord. Nieuwe monumenten, dikwijls nog zeer origineel, maar vooral ook een ander soort monumenten: stationsgebouwen, watertorens, industriegebouwen, woningbouwcomplexen, etc, met naar de aard van de bouwwijze weer geheel nieuwe restauratieproblematiek.

Vanwege het grote grijze gebied tussen restauratie en onderhoud en het aantal monumenten dat per jaar meer of minder ingrijpend 'aangepakt' wordt, zijn alleen de belangrijke projecten opgenomen. Daarbij is besloten de oplevering als moment te kiezen voor de indeling van een restauratie in een bepaald jaar. Dit overzicht (afb. 1), alfabetisch op adres geordend, is dus niet uitputtend.

1. A-weg 12 (Rijksmonument/RM)

Café de Slingერი is gevestigd in een breed blokvormig pand uit 1854 met kroonlijst onder een schilddak met twee hoekschorstenen. Oorspronkelijk was het gesitueerd buiten de pas in 1874 opgeheven vesting Groningen. Restauratie heeft plaatsgevonden in de vorm van conserverend cascoherstel en reconstructie van de 19de-eeuwse kleuren op het exterieur.

2. Brugstraat 19-31 (RM)

In de Brugstraat bevindt zich de winkelgalerij met bovenwoningen uit 1909 naar ontwerp van de Groninger architect P.M.A. Huurman. Deze voor Noord-

Afb. 1. Situatietekening, met daarop aangegeven de ligging van de gebouwen waarvan de restauratie in 1995 is voltooid. Tekening: L. van der Meer, afd. Landmeetkunde, Dienst RO/EZ.

Nederland unieke 'arcade' is opgebouwd uit veertien zuilen van gepolijst roze graniet met beeldhouwde kapitelen in de vorm van kikkers, vogels en bloemen in Art Nouveau-stijl, die een met tegels beklede betonbalk dragen. Restauratie was nodig omdat de tegels loslieten als gevolg van betonrot (roestende wapening die de betondekking wegdrukt). Omdat het niet mogelijk bleek de tegels er heel af te halen, is besloten een compleet nieuwe partij tegels te laten bakken. Na reparatie van de betonbalk zijn deze hier tegenaan geplakt. In verband met de wijze van hechting was het helaas nodig de voeg tussen de tegels onderling iets groter te maken dan deze oorspronkelijk was.

3. Brugstraat 20 (Beeldbepalend pand/BBP)

Brugstraat 20 is van oorsprong een laat-middeleeuws pand met een 19de-eeuwse uitmonstering. Het pand is op enig moment gesplitst. De partiële restauratie had betrekking op de kap van het westelijke deel. De zolderruimte daarvan is door een houten schot van het oostelijke buurdeel gescheiden. De oorspronkelijke eikenhouten constructie (sporenkap ondersteund door enkel juk¹) bevond zich in zeer slechte staat. Bij de restauratie zijn de oorspronkelijke delen zoveel mogelijk blijven zitten. Daar tussen is een nieuwe draagconstructie is aangebracht.

1. Juk: gebint bestaande uit twee schuingeplaatste stijlen met een bint daaroverheen of daartussen.

4. Coehoornsingel 117 (RM)

Het markante gebouw, gesitueerd op de hoek van de Coehoornsingel en de Stationsstraat, werd in 1893 gebouwd in een rijk versierde neo-Renaissancestijl. De restauratie betrof in wezen een groot-onderhoud-beurt waarbij onder andere de oorspronkelijke leibedekking van het dak weer is aangebracht ter vervanging van later toegepaste singels.

5. Gelkingestraat 41 (BBP) en 43 (geen status)

Bij de verbouw van nr. 41 en de sloop van nr. 43, bleek achter de beeldbepalende gevel van Gelkingestraat 41 het restant van een laat-middeleeuws stenen huis schuil te gaan. Om de belangrijkste onderdelen hiervan (zijgevel en kelder) te kunnen behouden is het nieuwbouwplan voor nr. 43 aangepast. Het middeleeuwse metselwerk van de zijgevel is gerestaureerd en zichtbaar gelaten in de winkel. In de steeg ten noorden van Gelkingestraat 41 kon de zijgevel eveneens worden behouden en is deze gerestaureerd, waarbij tevens kleurreconstructie heeft plaatsgevonden.

6. Grote Kromme Elleboog 15 ((RM)

Het betreft een van oorsprong 17de-eeuwse pand dat in de 19de-eeuw sterk is gewijzigd. Restauratie betrof cascoherstel en verbouw tot kantoor en appartementen waarbij de 19de-eeuwse fase zoveel mogelijk is gerespecteerd. Niet voorkomen kon worden dat de 19de-eeuwse kleurstelling in de voorkamer op de begane grond wit is overgeschilderd.

7. Grote Markt 35 (RM)

De voormalige bioscoop 'Grand Theatre' ligt in de aaneengesloten monumentale zuidelijke gevelwand van de Markt en is in 1929 gebouwd naar ontwerp van G. Saville, in een bouwstijl met elementen van de Art Déco en de Amsterdamse school. Renovatie van het gebouw was nodig omdat het achterste gedeelte van het complex vrijwel op instorten stond en er in functioneel opzicht behoefte bestond aan andere en meerdere ruimten ten behoeve van experimenteel toneel. Karelse & van der Meer Architecten heeft hiervoor een voortreffelijk plan gemaakt, op grond waarvan de karakteristieke en monumentale voorgevel is gerestaureerd, de direct daarachtergelegen zone met entree, trappenhuis en foyer zorgvuldig is verbouwd en daarachter een compleet nieuw theater is gebouwd. Omdat de binnenzijde van vroegere, grotendeels nog middeleeuwse muren van voorgaande bebouwing op deze plaats in het interieur van het complex is opgenomen, is de bouwkundige geschiedenis van de locatie op een illustratieve wijze zichtbaar gebleven.

8. Haddingestraat 23, Lutherse kerk (RM)

De uit 1696 daterende Lutherse kerk is gebouwd als schuilkerk en stond daarom niet aan de straat. Het kerkgebouw bevindt zich achter het brede uit 1874 daterende in neogotische stijl opgetrokken pand Haddingestraat 23. Het betreft een eenvoudige zaalkerk met inpandig aan drie zijden een balkon. Vier zui-

len, in sobere Toscaanse orde, dragen een ingenieus samengestelde kapconstructie (van oorsprong een dubbel zadeldak), aan de binnenzijde afgewerkt in de vorm van een tonggewelf. Behalve een rijk gesneden preekstoel uit de bouwtijd geeft het interieur van de kerk een sobere 19de-eeuwse aanblik.

Vanwege ernstige verzakingsverschijnselen stond de eerste fase van de restauratie geheel in het teken van constructief herstel. Het dak rust in opzet niet alleen, zoals voor de hand ligt, op de zijgevels van het gebouw (de kortste overspanning, zie dwarsdoorsnede afb. 2a), twee samengestelde houtconstructies in de lengterichting van het gebouw (die werken als een vakwerkligger, zie lengte- doorsnede afb. 2b) nemen echter óók een deel van de krachten voor hun rekening en voeren die af via de genoemde zuilen. Door verzakking van de fundering hiervan, begonnen de 'vakwerkliggers' door te buigen en rustte vrijwel het totale gewicht van het dak op de zijgevels van het gebouw, die hiertegen niet bestand waren. Ernstige scheurvorming en uitbuiken waren het gevolg. Fixatie van de fundering onder de kolommen door onderheien en het vervolgens opkrikken van de 'vakwerkliggers' bracht deze weer in de juiste positie om hun werk te doen. Daarmee was het krachtenverloop van de constructie weer hersteld en konden vervolgens alle noodzakelijke herstelwerkzaamheden aan houtconstructies en metselwerk worden uitgevoerd. Door deze aanpak kon worden voorkomen dat er een complete staalconstructie in de kap aangebracht zou worden.

Na deze fase van casco-herstel, zal de nog uit te voeren tweede fase van de restauratie geheel staan in het teken van herstel van het 19de-eeuwse interieur.

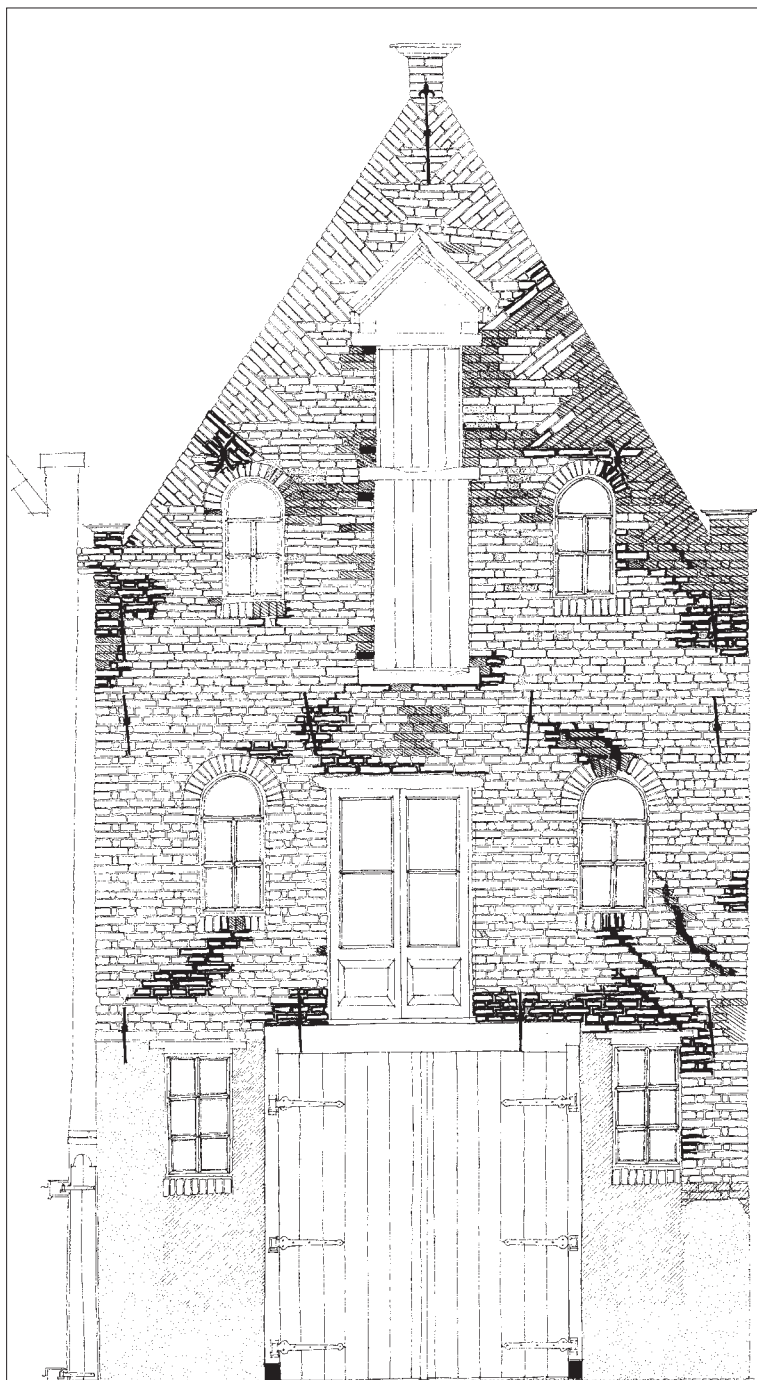
9. Herestraat 40/40a, Hoogstraatje 1/3/5 (RM)

Dit op het hoogste punt in de Herestraat gelegen complex bestaat uit een voorhuis (nr. 40) in opzet vermoedelijk daterend van rond 1400, een dwarsgeplaatst zijhuis (nr. 40a) en een eerste achterhuis (Hoogstraatje 1, achter nr. 40), beide daterend uit de 16de eeuw, en een tweede langgerekt achterhuis (nr. 3/5) waarvan het casco met de oorspronkelijke spiltrap grotendeels in vroeg 17de-eeuwse opzet bewaard is gebleven, maar ook oudere sporen bevat². Door tientallen jaren leegstand, respectievelijk in gebruik te zijn geweest voor opslag (met uitzondering van de winkelruimte aan de Herestraat), was er sinds de late 19de eeuw niets meer gewijzigd in het complex en ademde de meeste vertrekken, ook in afwerking, een totaal 19de eeuwse sfeer. Met kunst en vliegwerk kon worden voorkomen dat nr. 40a is gesloopt. In de onderhandelingen over het restauratie/verbouwplan moest een deel van de 19de-eeuwse indeling en de complete kleurstelling desalniettemin worden opgeofferd omwille van de onder te brengen winkel- en horecafuncties. Belangrijke laat-middeleeuwse, 17de- en 18de-eeuwse elementen (afb. 3), waaronder de diverse kapconstructies, bouwsporen in de gevels, baksteenvloeren op de zolders etc. zijn bewaard gebleven, in veel gevallen door ze 'in te pakken', met als gevolg dat ze niet zichtbaar zijn. Dak en gevels zijn zonder ingrijpende wijzigingen of herstellingen conserverend gerestaureerd, met reversibel toegevoegde dakkapellen bij nr. 40a en een nieuwe entree in Hoogstraatje 3.

2. Voor bouwhistorische documentatie, zie: *Bouwsporen 1*, IBID, 's-Hertogenbosch 1995 pp. 9 t/m 14 en afstudeerscriptie A. Reinstra RUG 1994.

- Afb. 3. Herestraat 40/40a, Hoogstraatje 1/3/5, 18de-eeuwse kastenwand op de verdieping van Hoogstraatje 3, vóór restauratie. Foto: gemeente Groningen.
- Afb. 4. Hervormde kerk te Dorkwerd, gietijzeren dakgoot op de toren. Foto: Architectenbureau van der Veen & Bos, Groningen.

Afb. 5. Kleine Butjesstraat 3, voorgevel. Tekening: architectenbureau van der Veen & Bos, Groningen.

10. Hogeweg 4, Hervormde kerk te Dorkwerd (RM)

De in 1648 herbouwde, in oorsprong middeleeuwse kerk op de wierde Dorkwerd is een eenvoudig zaalgebouw met driezijdig gesloten koor. Het torentje is in 1869 toegevoegd. De eerste fase van de restauratie, eind jaren '80 betrof het

interieur van de kerk. De tweede, in 1995 afgesloten fase, had betrekking op het exterieur van het kerkgebouw en de restauratie van de toren, waarbij een zeer conserverende benadering is gevolgd. Hierbij konden de oorspronkelijke gietijzeren goten van de toren worden behouden (afb. 4). De nog uit te voeren derde fase is noodzakelijk vanwege problemen in de fundering.

11. Kleine Butjesstraat 3 en 5 (BBP)

Het betreft twee zwaar verwaarloosde van oorsprong 17de-eeuwse pakhuissjes achter de panden Oude Ebbingestraat 54 en 56. Kleine Butjesstraat 3 (afb. 5) is nog in grote mate origineel, nummer 5 is op onderdelen in de 19de eeuw vernieuwd. De pakhuissjes hebben een zeer conserverende restauratie ondergaan.

12. Kleine der A 3 (RM)

Ingrijpende verbouwing van pakhuis uit circa 1800 tot woning, waarbij balklagen vloeren in verband met ontoerijkende verdiepingshoogte moesten worden herlegd. Ten aanzien van het exterieur is ernaar gestreefd het pakhuiskarakter zoveel mogelijk te handhaven.

Afb. 6. Lage der A 9/10, ontwerp voorgevel door H.J. Bulder, 1933. Bouwdossier, gemeente Groningen.

13. Lage der A 9/10 (RM)

Lage der A 9/10 betreft een sober maar gaaf klein woningcomplex van 6 eenheden uit 1933 naar ontwerp van de Groninger architect H.B. Bulder, in de stijl van de Nieuwe Zakelijkheid (afb. 6). Aanleiding voor de restauratie was het voornemen van één der bewoners om de oorspronkelijk stalen ramen en kozijnen, die in het gehele complex nog aanwezig waren, te vervangen door kunststof. Het complex had toen nog niet de status van monument. In samenwerking met de afdeling Particulier Woningbeheer van de gemeente is toen in allerijl de 'slappende' Vereniging Van Eigenaren tot leven gewekt en een voorstel gedaan voor integrale restauratie/renovatie van het complex. Nadat de verschillende eigenaren het met elkaar eens waren geworden is één en ander gerealiseerd met behoud van oorspronkelijke onderdelen en kleurreconstructie. De stalen ramen konden ter plaatse worden behandeld. Het project vormde een proefproject voor in de toekomst uit te voeren restauraties van woningbouwcomplexen met veel meer verschillende eigenaren, zoals het zogenaamde Pythagoras-complex aan de Louise de Henriëttestraat/Stadhouderslaan.

14. Molenstreek 1, Noorderhogebrug, Molen Wilhelmina (RM)

Korenmolen, de hoge achtkante bovenkruier met stelling dateert uit 1907. Als sluitstuk van de restauratie is dit jaar het wienenkruis met roeden hersteld.

15. Munnekeholm 10 (RM)

Als bankgebouw gebouwd tussen 1917 en 1919 naar ontwerp van de Amsterdamse Architecten de gebr. Van Gendt, vormt Munnekeholm 10 een voor Groningen uniek voorbeeld van een gebouw in expressionistisch aan Art Déco verwante bouwstijl. De waardevolle voorgevel van grijze zandsteen is geheel geresoureerd. Het interieur van het zeer diepe gebouw heeft echter een drastische verbouwing ondergaan ten behoeve van het huidige gebruik als vormingscentrum van de universiteit. De monumentale onderdelen van het interieur, waaronder een directiekamer aan de achterzijde zijn daarbij gehandhaafd.

16. Noorderhaven 11 (RM)

Het betreft de helft van een in opzet vroeg 19de-eeuws dubbelhuis (met nr. 13) met lijstgevel onder een doorgaand dwarsgeplaatst dak. De restauratie betrof cascoherstel met interieuraanpassingen, waarbij de 19de-eeuwse situatie met betrekking tot in- en exterieur zoveel mogelijk is gehandhaafd. De voorgevel heeft tevens een kleurreconstructie ondergaan.

17. Noorderhaven 48 (RM)

Noorderhaven 48 is in opzet een 17de-eeuws pand met oudere onderdelen en een laat 19de-eeuws uiterlijk. Cascoherstel was van dit zwaar verwaarloosde pand was nodig toen onder andere bleek dat de voorgevel van het gebouw vrijwel los van de romp stond. Overigens had de restauratie, met name ook inzake het interieur, een zeer conserverend karakter. De kleurgeving van de voorgevel kwam tot stand zonder instemming van de gemeente.

18. Oosterstraat 33 (RM)

Het pand bevat de restanten van wat ooit een groot middeleeuws stenen huis moet zijn geweest. In het midden van de 18de eeuw is vóór de middeleeuwse voorgevel een nieuwe gevel geplaatst met als onderdeel van de kroonlijst vier fraai gesneden Lodewijk-XV-panels onder de goot. De recente restauratie volgde op een voor het gebouw turbulente periode waarin kortstondige gebruik, leegstand, kraak ontruiming en brand elkaar afwisselden. Omdat de achtergevel, het dak en de meeste balklagen in de loop der tijd reeds waren verdwenen, betrof de restauratie conserverend herstel van de oorspronkelijke bouwmuren, herstel en reconstructie van het gevelbeeld (voorgevel en dak, afb. 7) en overigens de inbreng van nieuwe vloeren en een trappenhuis in beton. Het uitgevoerde bouwhistorisch onderzoek in het object zal volgend jaar worden belicht.

19. Oosterstraat 43 (BBP)

Oosterstraat 43 is een van oorsprong 17de-eeuws pand met een latere voorgevel. De restauratie betrof conserverend herstel van de kapconstructie en het dak.

Afb. 7. Oosterstraat 33, voorgevel na restauratie. Foto: gemeente Groningen.

20. Ossenmarkt 6 (RM)

Dit pand met dwarsgeplaatste kap dateert van oorsprong uit 1623 en is gebouwd als één der eersten in de 17de-eeuwse noordelijke stadsuitleg. Verbouwingen en uitbouwen naar achter hebben plaatsgevonden in de 18de en 19de eeuw. In het gebouw bevinden zich zeer belangrijke interieuronderdelen uit verschillende bouwperiodes, waaronder 17de-eeuwse binnenpuien met houtsnijwerk, 18de-eeuwse gesneden deuroplijstingen en een trapleuning, 19de-eeuwse lambrizeringen, wand- en plafondschilderingen en bijzonder 19de-eeuws papierbehang. De eerste fase van de restauratie is beperkt gebleven tot conserverend cascoherstel van dak en gevels. Helaas is daarbij zonder noodzaak het oorspronkelijke voegwerk van de voorgevel uitgeslepen en geheel vernieuwd, ook de kleurgeving is eigentijds. Op dit historisch waardevolle pand zal in een volgend jaarboek uitgebreider worden teruggekomen.

21. Oude Ebbingestraat 52 (RM)

Oude Ebbingestraat 52 betreft in opzet een 17de-eeuws stadshuis met rijkversierde renaissance-gevel op de hoek met de Butjesstraat, waaraan ook verschillende bij het pand behorende achterhuizen zijn gesitueerd. De restauratie bleef beperkt tot cascoherstel van met name de gave 17de-eeuwse kapconstructie en de gevels. Op het oorspronkelijke deel van de voorgevel heeft kleurreconstructie plaatsgevonden. Meer informatie daarover vindt u in het artikel van Lammert Muller, elders in dit Jaarboek.

Afb. 8. Parkweg 128, interieur hal na restauratie. Foto: gemeente Groningen.

22. Parkweg 128 (RM)

Parkweg 128 is een in de stijl van de Amsterdamse school futuristisch vormgegeven symmetrisch dubbelschoolgebouw uit 1927 naar ontwerp van de architect van Gemeentewerken S.J. Bouma, met fraai gekleurde mozaïek-ramen gevat in glas in lood. De restauratie betrof een groot onderhoud beurt aan daken metselwerk en vensters. Daarnaast heeft kleurreconstructie plaatsgevonden. De (stalen) kozijnen en ramen en het houtwerk van het exterieur aan de Parkwegzijde bleken oorspronkelijk in de primaire kleuren geel, blauw en rood geschilderd te zijn geweest. In het interieur heeft kleurreconstructie plaatsgehad in de gangen en de beide trappenhuisen. Een oorspronkelijke lamp hieruit (naar ontwerp van Bouma) bleek nog op zolder te liggen en kon worden gerestaureerd (afb. 8), een tweede is hiernaar gecopieerd.

23. Praediniussingel 59 (RM)

Het aan het einde van de singel als museum in fasen tussen 1894 en 1907 gebouwde complex is van de hand van rijksbouwmeester C.H. Peters, ontworpen in de voor hem kenmerkende neo-gotische bouwstijl. De restauratie betrof een groot-onderhoud beurt waarbij de in de loop der tijd opgetreden verschraling van de architectuur ongedaan is gemaakt. Dit hield onder andere in het terugbrengen van de leibedekking op de goten, het verloden van de glas-in-lood ramen, herstel van de lichtkappen, kleurreconstructie en vervanging van natuursteen. Bij dat laatste bleek dat het natuursteenwerk oorspronkelijk vastgezet en onderling verbonden (gedookt) was in hout.

24. Stationsstraat 11 (RM)

Het markant gesitueerde herenhuis op de hoek van de Stationsstraat en de Ganzevoortsingel is gebouwd in 1881 in een rijk versierde eclectische bouwstijl. In het kader van groot onderhoud is geprobeerd de architectonische functie van het decoratieve stucwerk te versterken, door deze als hardsteen-imitatie bedoelde ornamenten ook hardsteenkleurig (grijs) te schilderen. Tevens is het leien dak hersteld. Bij reiniging van de wanden in het portiek, werd imitatie-Jugendstil-tegelwerk aangetroffen dat nog wordt gerestaureerd.